

YİRMİNCİ YÜZYILDA İKİ FARKLI MASLAHAT YAKLAŞIMI

-Mustafa eş-Şelebî ve Ramazan el-Bûtî'nin Maslahat

Anlaşılarının Karşılaştırılması-

Said Nuri AKGÜNDÜZ*

Öz

Maslahat ilkesi, fıkıh ilminin doğuş ve gelişiminde önemli rol oynamış kavramlardan birisidir. İctihat amelîyesinin önemli araçlarından biri olan maslahat esası, az ya da çok bütün fıkıh mezheplerinin usulünde kendine yer bulmuştur. Bu ilkenin ne olduğuna dair özellikle yirminci yüzyılda çok sayıda kitap ve makale kaleme alınmış olup, bunlar arasında Şelebî'nin *Ta'lîlu'l-Ahkâm* adlı kitabıyla, Bûtî'nin *Davâbitu'l-Maslaha*'sının önemli bir yeri vardır. Şelebî eserinin bir bölümünü, Bûtî ise tamamını bu konuya ayırmıştır. Yazarlar; maslahatın niteliği, konumu, ölçüleri ve sınırları hakkında dikkate değer belirlemeler yapmışlardır. Bu makalemizde, Şelebî ile Bûtî'nin maslahat konusu karşısındaki tutumları ve bu konuya yaklaşımlarına dair bazı değerlendirme ve tespitlerimize yer vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Bûtî, Fıkıh, Maslahat, Şelebî.

TWO DIFFERENT APPROACH OF "MASLAHA" IN TWENTIETH CENTURY

-The Comparison Between Mustafa al-Shalabi's and Ramazan al-Bouti's

"Maslaha" Understanding-

Abstract

The principle of "maslaha" is, one of the concepts that have had important roles at the rise and development of "fikh=Islamic jurisprudence". This principle has occupied a place in the basic rules of schools of fikh more or less. Especially in the twentieth century, too many books and papers were written on this principle; among of them, Shalabi's *Ta'lîlu'l-Ahkâm* and Bouti's *Davâbit* had an important place. Shalabi dedicated a part of his work, and Bouti all of his book, to this subject. The authors made considerable assessments on definition, place, criteria and borders of "maslaha". Through this paper, I'm going to present some evaluations and determinations concerning with Shalabi's and Bouti's attitudes towards the topic of "maslaha" and their approaches to this matter.

Keywords: Bouti, Fikh (Islamic Jurisprudence), Maslaha (Public Interest), Shalabi.

Giriş: Maslahat Düşüncesinin Geçmişi

İslâm hukuk düşüncesinin sistematik olarak henüz usûl-fürû şeklinde ayırışmadığı dönemlerde dahi, Hz. Peygamber ve sahabeden başlayarak ortaya

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, saidnuriakgunduz@ibu.edu.tr

konan fikhî hükümler ve çözüme kavuşturulan hukukî meselelerde çok açık olmasa da belli ilke ve yöntemlerin ışığında hareket edildiği bir hakikattir. Fıkıh ilminin ilk oluşum dönemlerinden başlayarak, diğer usul ilke ve yöntemlerinin yanı sıra, maslahat esasının da bazı izlerine rastlanmaktadır. Maslahat esasının, açık ve müstakil olmasa da var olan bu izlerinin sürülmesini, bu makalede incelemeyi düşündüğümüz iki kitap başta olmak üzere konu ile ilgili diğer çalışmalara bırakarak, burada kısaca maslahatla ilgili çalışmalara temas edeceğiz.¹

Aslında illet, hikmet, hüsün-kubuh, Şâri'in maksatları vb. felsefî-keîâmî nitelik taşıyan birçok konu ile de ilgili olan maslahat konusunda ilk çalışma olarak Şafiî usulcü İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî (v. 478/1085)'nin eserleri gösterilir. O, diğer eserleri yanında özellikle *el-Burhân* adlı fıkıh usulü eserinde zarûriyat-hâciyat-tahsiniyat basamaklarını da belirginleştirerek bu alanda öncü isimlerden biri olmuştur. Onun talebesi Gazzâlî (v. 505/1111) de hocası gibi, Şâri'in maksatları çerçevesinde konuyu ele almış, maslahatın ve onu esas alan istislah yönteminin mutlak olarak geçerli olmadığını, bazı kayıt ve şartlara bağlı olduğunu belirten değerlendirmelerde bulunmuştur. Daha sonra gelen Fahrüddin er-Râzî (v. 606/1210), Seyfüddin el-Âmidî (v. 631/1233), İzzüddin b. Abdüsselam (v. 660/1262) gibi Şafiî usulcüler ile Malikî hukuk bilginlerinden İbnu'l-Hâcib (v. 646/1249) ve Şihâbüddin el-Karâfî (v. 684/1285) de genelde Cüveynî ile Gazzâlî'nin çizdiği çerçeve içinde kalarak maslahat nazariyesi ve düşüncesini geliştirmişlerdir.²

Maslahat konusunda İslâm tefekkür tarihinin en keskin çıkışlarından birini yapan Necmüddin et-Tûfî (v. 716/1316)) ise, İmam Nevevî (v. 676/1277)'nin kırk hadisini şerhi sadedinde "Zarar ve bilmukabele zarar yoktur" hadisini³ izah ederken konuyu ele almış, bilahare bu konuyu *Risâle fi Ri'ayeti'l-Maslaha* adlı müstakil bir risalede işlemiştir. Tûfî, şer'î delillerin ondokuz adet olduğunu

¹ Maslahatın fıkıh literatüründeki yeri hakkında bkz. İbrahim Kafi Dönmez, "Maslahat", *DİA*, C. XXXVIII, s. 80-82.

² Maslahat konusunda genel bir literatür için bkz. Ali Pekcan, *İslâm Hukukunda Gaye Problemi*, İstanbul, 2003, s. 88 vd. Ayrıca bkz. Rahmi Yaran, "Cüveynî Öncesi Makâsıd/Maslahat Söylemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (2005/1), s. 93-123; a.mlf, "Cüveynî'den İbn Abdisselâm'a Makâsıd/Maslahat Söylemi", *EKEV Akademi Dergisi*, sayı: 28 (Yaz, 2006), s. 191-214.

³ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Kitâbu'l-Akdiye, 31, Kâhire, 2005.

belirttikten ve bunları saydıktan sonra, şer'î deliller içerisinde en kuvvetlilerinin nass ve icma olduğunu söylemektedir. Ona göre, bu iki delil maslahata uygun ise onlarla amel edilir, değilse maslahatın tercih edilmesi gerekir. Ancak bu tercih, tahsis ve beyan suretinde olmalı, yoksa nasslara muhalefet ve onları iptal şeklinde olmamalıdır.⁴ Bu düşünceleri sebebiyle Tûfi, bazı âlimler tarafından zındıklıkla dahi suçlanmışsa da, hayatı ve onun hakkında önemli İslâm âlimlerinin lehte şahadeti bu suçlamaların aşırı olduğunu göstermektedir.⁵

Maslahat konusunu en sistemli bir şekilde ele alan ve zirveye taşıyan isim ise, *el-Muvafakât* adlı eseriyle İbrahim eş-Şâtıbî (v. 790/1388) olmuştur. O, dört ciltlik bu eserinde makâsıd ve maslahat konusunu enine boyuna tartışır. Ancak bu eser, yazıldığı dönem ve sonrasında pek şöhret bulmamış, daha çok son yüzyıllarda adeta yeniden keşfedilmiştir.⁶ Hindistan âlimlerinden Şah Veliyullah ed-Dihlevî (v. 1176/1762) ise, *Hucetullâhi'l-Bâliğa* adlı eseriyle, şer'î hükümlerin kulların maslahatını korumak için konulduğu esastan hareketle fikhın fikrî temellerine eğilmiştir.

Yirminci yüzyıl, içtihat fikrinin çokça işlendiği, dolayısıyla içtihadın dinamiklerinin araştırıldığı bir dönem olmuştur. Bu çerçevede pek çok eser kaleme alınmış olup, bunlar arasında özellikle Tunuslu âlim Tahir b. Âşur'un *Makâsıdu's-Şeriatî'l-İslâmiyye'si* maslahat çalışmaları arasında zikredilmelidir.⁷

Ezher Kökenli İki Hukukçu: Şelebî ve Bûtî

Maslahat konusundaki görüşlerini incelemeye ve karşılaştırmaya geçmeden önce bu iki fıkıh araştırmacısından ve eserlerinden kısaca bahsetmek istiyoruz.

Muhammed Mustafa eş-Şelebî, 1944'te el-Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesi bünyesinde İslâm Hukuku ve Usulü dalında profesörlük takdim tezi olarak kitabını kaleme almıştır. *Ta'lîlu'l-Ahkâm: 'Arz ve Tahlîl li Tarîkatî't-Ta'lîl ve Tetavvurâtihâ fî*

⁴ Necmuddin et-Tûfi, *Risâle fî Ri'âyeti'l-Maslaha* (nşr. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih), Kahire, 1993, s. 23 vd.

⁵ Tûfi ve görüşleri hakkında bkz. Dönmez, "Maslahat", *DİA*, XXXVIII, 86-88; Ferhat Koca, "İslâm Hukukunda Maslahat-ı Mürsele ve Necmeddin et-Tûfi'nin Bu Konudaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, C. I, sayı: 1, s. 93-122.

⁶ Muhammed Halid Mes'ud, *İslâm Hukuk Teorisi* (trc. Muharrem Kılıç), İstanbul, 1997, s. 201-211.

⁷ Maslahat ve makâsıd konusunda yirminci yüzyılda yazılan eserlerin ağırlıkta olduğu bir liste için bkz. Ali Pekcan, "Çağımızda Kaleme Alınmış Makâsıd/Maslahat Merkezli Çalışma ve Eserlere Dair Bibliyografya", *Bilimname*, VII, 2005/1, s. 143-152.

'Usûri'l-İctihâd ve't-Taklîd (Hükümlerin Gerekçelendirilmesi: İctihat ve Taklit Çağlarında Ta'lil Yöntemi ve Gelişimine Dair Bir Sunum ve İnceleme) adını verdiği bu çalışmada nasıl bir yöntem benimsediğini ve takip ettiğini şu şekilde anlatır:

Araştırmacı, klasik dönemde yazılan usul eserlerinde ta'lil konusunu incelediği zaman bu eserlerde verilen bilgilerin bir takım ıstılahların çevresinde dönen ve meselenin ruhunu yansıtmaktan uzak lafız ve ibare tartışmaları ile dolu olduğunu görür. Bunun üzerine meseleyi kökünden ele almayı düşünür ve "tarihî inceleme yöntemi" adını verdiği yöntemi uygulamaya koyar. Yani, ta'lil konusunda veri elde etmek için Kur'an, Sünnet ve sahabe ile tabiin söz ve uygulamalarını inceler. Bunları incelerken, daha sonra fıkıh usulünde ortaya konacak olan illet bahislerindeki terimlerin, kayıtların ve şartların etkisinden uzak kalmaya özellikle dikkat eder.⁸

Bu çalışmasını üç bölüme ayıran Şelebî, birinci bölümde içtihat çağları adını verdiği dönemi, yani usul ilminin tedvinine kadar olan dönemi incelemiş, Kur'an, Sünnet, sahabe ve tabiin söz ve uygulamalarındaki ta'lil örneklerini derlemiş ve değerlendirmiştir. İkinci bölümde ise usul ilminin tedvini sonrasında illet ve ta'lil konusunu incelemiştir. Son bölümü ise maslahat konusuna ayırmıştır. Şelebî, ta'lil konusu ile yakından ilgili gördüğü maslahatı ayrıntılı bir biçimde ele almıştır ki bizim de üzerinde duracağımız ve yazarın maslahatla ilgili görüşlerini araştırmada yararlanacağımız yer burası olacaktır.

Şelebî'nin çok sayıda tefsir ve hadis kaynağı ile fıkıh ve fıkıh usulü eserine dayanarak hazırladığı bu çalışması, haklı olarak çok değer görmüş, 1945 yılında Ezher Üniversitesi'nce ödüle layık görüldükten sonra, 1949'da gene aynı üniversite rektörlüğünce basımına ve diğer üniversitelerle değişim programına dâhil edilmesine karar verilerek taltif edilmiştir. Müellifin de iftiharla bahsettiği gibi *Ta'lîlu'l-Ahkâm*, kendinden sonra fıkıh usulü ve düşüncesine dair yazılan pek çok eserde az ya da çok müracaat kaynağı olarak kullanılmıştır.⁹

⁸ Muhammed Mustafa eş-Şelebî, *Ta'lîlu'l-Ahkâm*, Beyrut, 1981, s. 3-9.

⁹ Şelebî, *Ta'lîlu'l-Ahkâm*, önsöz, ii. Nitekim Türkiye'de de son on yıllarda fıkıh usulü, felsefesi ve düşüncesine dair yapılan çalışmaların pek çoğu bu kaynaktan müstağni kalabilmiş değildir.

1929'da Kuzey Irak bölgesindeki Cezîretu'l-Botan'a bağılı bir köyde doğan Said Ramazan el-Bûtî, dört yaşında iken babası ile birlikte Şam'a göç etti. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra, üniversite eğitimi için Ezher'e gitti. Bu üniversite bünyesinde Şeriat ve Arap Dili fakültelerini bitiren Bûtî 1965'te gene aynı üniversitede doktorasını tamamladı. *Davâbitu'l-Maslaha (Maslahatın Ölçüleri)* adını verdiği bu çalışması ile İslâm Hukuk Usulü sahasında doktor unvanını elde eden Bûtî, bundan sonraki akademik çalışmalarını ve görevlerini Suriye'de sürdürmüştür. O, akademik çalışmalarının yanı sıra Şam camilerindeki halka açık ders, vaaz ve hutbeleriyle, birçok gazeteye ve dergiye yazdığı İslâm dünyasının çeşitli meseleleriyle ilgili yazılarıyla, sorulan sorulara verdiği cevaplar ve fetvalarıyla Suriye'nin ve İslâm dünyasının önde gelen ilim ve fikir adamlarından biri olmuştur.¹⁰ Bûtî'nin eseri, bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Girişte, maslahat kavramını incelemiş, İslâm'daki maslahat düşüncesini Batılı filozofların fayda anlayışları ile mukayese etmiştir. Birinci bölümde ise, İslâm hukukunun maslahatla ilişkisini incelemiş, dinin maslahata itibar ettiğine dair deliller serdetmiştir. İkinci bölüm ise tezin gövdesini oluşturmaktadır. Burada o, maslahatın bazı kayıt ve ölçüleri olduğundan bahisle bu ölçüleri belirlemiş ve açıklamıştır. Son bölüm ise masâlih-i mürsele kavramına ayrılmıştır.

Maslahat Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

Eserlerini incelediğimiz iki müellif de, öncelikle dinin temel kaynakları ışığında maslahat ilkesinin incelemesini yaparlar. Bu çerçevede maslahat ilkesi ile ilgili olan ve bu ilkeyi teyit eden ayet ve hadislere yer verirler.¹¹ Şelebî, bu naklî delillerin yanı sıra maslahatın itibara alınmasına dair aklî deliller başlığı altında maslahatın itibara alınması gerektiğine dair bazı gerekçeler de zikretmekte ve bunları tartışmaktadır.¹²

¹⁰ Bûtî 21.03.2013'te Şam'da İman Mescidi'nde tefsir dersi verirken yapılan bir saldırı sonucu vefat etmiştir. Bûtî'nin kısa bir özgeçmişi için bkz. http://naseemalsham.com/ar/Pages.php?page=mufly&pg_id=1992 (04.04.2013). Ayrıca bkz. Andreas Christmann, "Müslüman Alim ve Dinî Lider: Şeyh Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî", trc. Muammer İskenderoğlu, *Usul İslâm Araştırmaları*, Temmuz-Aralık, 2004, sayı: 2, s. 129-153.

¹¹ Şelebî, *Ta'lîlu'l-Ahkâm*, s. 287-290; Bûtî, *Davâbitul-Maslaha*, Beyrut, 1982, s. 75-79. Mesela, Enbiya, 107; Nahl, 90.

¹² Şelebî, *Ta'lîlu'l-Ahkâm*, s. 290 vd.

Müellifler, bu temel kaynakların yanı sıra, tarih boyunca bu konuda oluşmuş fikrî birikimi ve fıkıh mezheplerinin maslahat konusundaki yaklaşımlarını da incelerler. Şelebî, Hanefî mezhebinin görüşünü incelerken istihsan konusunu da genişçe ele almıştır. Zira bu mezhebin usulünde maslahat ilkesi istihsan kavramı içinde kendine yer bulmaktadır. Burada Şelebî, Hanefî mezhebinde istihsan kavramını açıklamak için fıkıh usulü eserlerine başvurmanın meseleyi anlamada yeterli olmayacağını, dahası yanlış anlamalara sebep olacağını belirtmiş, konunun fûru eserlerindeki misallere başvurmak suretiyle ancak açıklığa kavuşabileceği görüşünü öne sürmüştür.¹³ Daha sonra Malikî, Şafiî ve Hanbelî mezheplerinde maslahatla amel konusunu ele alan Şelebî, bu mezheplerin özellikle fûru eserlerini incelemenin bizi doğru sonuçlara götüreceğini belirtmekte, İmam Mâlik'in maslahatla amel ettiğine dair ilgi çekici örnekler vermektedir.¹⁴

Bûtî ise, sahabe, tabiin ve müçtehit imamların ve onların takipçilerinin maslahat/istislah ilkesini kullanırken son derece dikkatli olduklarını, kesinlikle nasslara muhalefet veya onları askıya alma gibi bir durumun ortaya çıkmadığını vurgular. Bu çerçevede Hz. Ömer'den nakledilen bazı örnekleri ve İmam Mâlik'in istislah anlayışını özenle tevil eder.¹⁵

Şelebî, maslahata ne derecede itibar edilmesi gerektiği konusunda muamelat-taabbüdî şeklinde bir konu ayrımı yapmaktadır. İbadetlerde aslolanın taabbüdîlik olduğunda ve sırf Allah'ın emrini yerine getirmek için ibadet edildiğinde ihtilaf olmadığını belirtir. Muamelata ise Şâri', kulların maslahatı açısından bakmaktadır. Bu kanaate varırken Şelebî'nin şu gerekçelerden hareket ettiği görülmektedir:

"1. Tümevarım: Dinî hükümleri incelediğimizde, onların maslahat esasına dayandığını görmekteyiz. Aynı şey, farklı durumlarda helal ve haram hükümlerini alabilmektedir. Faiz ve 'arâya¹⁶ satışı örneğinde olduğu gibi.

2. Şâri', ibadetlerin aksine muamelata dair hükümlerin illetlerini ve dayandıkları maslahatları açıklamıştır.

¹³ Şelebî, 330-364.

¹⁴ Şelebî, 365 vd.

¹⁵ Bûtî, *Davâbitü'l-Maslaha*, s. 352 vd.

¹⁶ Arâyâ: Dalındaki taze hurmanın tahminen aynı miktardaki kuru hurmayla değişimi şeklindeki satış.

3. Herhangi bir dinî tebliğın ulaşmadığı dönemlerde, akıl sahibi insanlar muamelat nevinden yaptıkları bazı işlerde maslahatı esas almışlar, din geldiği zaman ise çoğunlukla onları bu hallerinde bırakmıştır. Ancak bir dine uymadan yapılan ibadetleri ise, dinlerin kabul etmedikleri görülür.”¹⁷

Muamelatta aslolanın maslahata itibar olduğunu bu şekilde gerekçelendiren Şelebî, sahabeyi ve müçtehit imamlar dönemi fakihlerini maslahat karşısında takındıkları olumlu ve serbest tavırları sebebiyle överken, sonraki dönem usulcülerini ise bir takım uzak kıyaslarla muamelatta sınırlı davranmaları ve daha çok yasaklayıcı bir tutum içine girmeleri nedeniyle eleştirmektedir. Bu durumun, ümmetin ilerlemesi yönünde bir zorluk teşkil ettiğini, en kötüsü de zamanla dinî hükümlere aldırıışsızlık etme veya bazı hilelere sapma şeklinde tutumların ortaya çıkmasına neden olduğunu üzüntüyle belirtmektedir.¹⁸

Bûtî'nin tezinin gövdesini oluşturan bölümde maslahatın kıstaslarını verdiğini belirtmişti. Burada o, maslahata hangi durumlarda ve ne kadar itibar edileceğini araştırmaları sonucunda vardığı bazı sabit ölçülere bağlamıştır. Bunlar; maslahatın, Şâri'in maksatlarının (din, can, akıl, nesil ve malın korunması) içinde yer alması ile Kur'an'a, Sünnet'e, kıyasa, kendinden daha önemli veya eşit bir maslahata aykırı olmaması ve bunların hükümlerini ortadan kaldırmamasıdır. Bu ölçülere uymayan maslahat İslâm hukukuna göre muteber bir maslahat olamaz.¹⁹ Bûtî bu beş ölçüye göre, çeşitli örnek hâdiseleri inceler ve görünüşte bu ölçülere uymayan bazı uygulamaları tevil eder.²⁰

Maslahat konusuyla ilgili olarak iki yazarı da meşgul eden meselelerden birisi de, zamanın değişmesiyle hükümlerin de değişeceğine dair ilkelerdir. Şelebî, maslahatların değişmesiyle hükümlerin değişeceği fikrini ısrarla savunur ve bu görüşünü bizzat Kur'an'daki hükümlerin dahi nesh, tedricilik ve hadiseler üzerine nazil olma gibi özelliklerini vurgulayarak destekler. Ayrıca Peygamberimizin

¹⁷ Şelebî, 296-297.

¹⁸ Şelebî, 303-306.

¹⁹ Bûtî, 115 vd.

²⁰ Bûtî, burada Hz. Ömer'in Kuran nasslarının zahirinden anlaşılan bazı hükümlerden farklı hükümleri uygulamasını tartışır ve bunların her birinin gene Kur'an ve Sünnet'te aslı olan delil ve gerekçelere dayandığını, yoksa sadece maslahat mülâhazasıyla yapılmadığını belirtir, Bûtî, s. 140-160.

tatbikatı ve mezhep imamlarının fetva ve içtihatları da zamanın değişmesi, dolayısıyla maslahatların başka şekillerde gerçekleşmesiyle bazı hükümlerin değişebileceğini bize göstermiştir. Şelebî, bu konuda da sonraki âlimlerin içtihat ruhundan uzaklaştıkça bu ilkeleri işletmekte isteksiz davrandıklarını öne sürmektedir. Şelebî, bu konuda değişmezlerin ne olduğunu belirlemenin önemli olduğunu, ribanın, zinanın, aldatmanın haramlığı, alışverişin, kira akdinin helal olması gibi hususların değişmeye konu olamayacağını da belirtir.²¹

Bûtî, “adet muhakkemdir” ve “zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesi inkâr olunmaz” şeklindeki küllî kaidelerin yanlış anlaşılmaya müsait olduğunu ifade ettikten sonra, konuyu örfle ilişkilendirerek örfün niteliği ve işlevi konusunu ele alır. Ona göre, hükümlerin zamanla değişeceği sözü, bazılarının anladığı şekilde zahirine hamledilmesi halinde batıl bir sözdür. Zira bu değişme bazı kayıtlara bağlı olup, ancak zamana göre değişebilecek “vesâil” sayılan hükümlerde geçerlidir.²²

Şelebî ve Bûtî'nin Tûfi Değerlendirmesi

Makalemizin girişinde Tûfi'den bahsetmiştik. Burada iki yazarın bu zat hakkındaki değerlendirmelerini kısaca ele alacağız.

Şelebî, Tûfi'nin muamelat konusunda maslahatın mutlak olarak esas alınacağı şeklinde bir görüşe sahip olduğunu belirttikten sonra, onun burada bir aşırılığa gittiğini, zira istidlal tarzının yanlış olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber o, Tûfi'nin kişiliği ve ahlakını tartışma konusunu yapmanın ve böylece onun fikirlerini çürütmenin doğru olmadığı kanaatindedir. Bu şekilde hareket eden bazı âlimlerin onu zındıklıkla suçlamaya kadar vardıklarını söyleyen Şelebî, hâlbuki tartışılması ve cevaplanması gerekenin sadece fikirleri olduğunu belirtir.²³

Bûtî, Şelebî'nin aksine Tûfi ve fikirleri karşısında müsamahalı değildir. Kitabında “Tûfi ve İcmaya Karşı Çıkışı” diye müstakil bir başlık açan Bûtî, onun hayat hikâyesine dair yazılanlardan yaptığı nakillerle onun aşırı bir Şîi ve Râfizî olduğu suçlamalarına yer verir. Hanbelî mezhebine mensup olduğunu iddia eden bu kişinin çok fazla eser karıştırmasına rağmen anlayışının kıtlığı sebebiyle ortaya

²¹ Şelebî, 307-322.

²² Bûtî, 291-292.

²³ Şelebî, 295-296.

koyduğu vesvese ve evhamlarına fikir hürriyeti ve cesareti denmesinin üzücü olduğunu da belirtir. Daha sonra onun maslahatla ilgili meşhur düşüncesini ele alır ve delillerle çürütmeye çalışır.²⁴

Değerlendirme ve Sonuç

Fıkıh kültürünü ve yöntemini anlamada anahtar bir kavram olan maslahatı anlamamıza, değerlendirmemize ve konumunu tespit etmemize yardımcı olan, yirminci yüzyıla ait bu iki önemli eserin müelliflerinin bakış açılarını burada genel olarak karşılaştırmak istiyoruz.

Hem Şelebî, hem de Bûtî, çalışmalarını el-Ezher bünyesinde yirmi yıl arayla akademik bir unvan elde etme amacı da taşıyarak yapmışlardır. Bu yönüyle ikisinin aynı geleneğe ait olduğu söylenebilir. Muahhar olan Bûtî olduğuna göre, bu iki çalışma arasında herhangi bir etkileme-etkilenme ve tepki ilişkisinden söz edilecekse, bu konumdakinin Bûtî'nin çalışması olduğu söylenebilir.²⁵

Şelebî'nin kitabının mihreri "ta'lîl" olmakla ve maslahat konusu bu çalışmanın sadece üçte birini teşkil etmekle birlikte, müellifin kurgusunda maslahat son derece önemli bir kavramdır ve varılmak istenen sonuçta yol gösterici bir ışık konumundadır. Bûtî'nin kitabı ise münhasıran bu konuya aittir. Dolayısıyla maslahata dair tasvirler ve tahliller daha geniş bir şekilde yer almıştır.

Bu iki eserdeki düşünceleri karşılaştırdığımızda ise, iki müellif hakkında şu tablo ortaya çıkmaktadır:

Şelebî, genel olarak fıkıh usulü disiplininin doğuş ve gelişim merhalelerini incelerken, başlangıçta, yani sahabe ve onları izleyen nesiller döneminde ta'lîl işleminin başta maslahat olmak üzere meselenin lafız ve şeklinden ziyade ruh ve manasına yönelik araçlarla yapıldığına, sonradan bu düşüncelerin yerini tamamen lafzî ve şeklî birtakım yöntemlere terk ettiğini tespit etmekte ve bunu kötüye doğru bir gidiş olarak sunmaktadır. Dolayısıyla önemli usul eserlerinin telif edildiği, kıyas başta olmak üzere fıkıh usulünün önemli konularının şeklî kurallara

²⁴ Bûtî, 202-215. Bûtî, ayrıca, Tûfî hakkında yazdığı eserdeki (Mustafa Zeyd, *el-Maslahat fi't-Teşrî'i'l-İslâmî ve Necmuddin et-Tûfî*, Kahire, 1954) Tûfî'yi savunan ve onu temize çıkarmaya çalışan ifadelerinden dolayı Mustafa Zeyd'i de eleştirmektedir, bkz. Bûtî, s. 202-206.

²⁵ Mamafih, Bûtî'nin çalışmasının sonuna koyduğu bibliyografyada Şelebî'nin çalışması yer almamaktadır.

bağlandığı dönemin anlayışını teşrî ruhundan uzaklaşma ve düşünceyi dondurma olarak görmekte ve bunu esefle karşılamaktadır. Fıkıh usulündeki bu anlayışın fikhî etkilediği, fıkıh ise İslâm âlimlerinin belki de en önemli düşünme ameliyesi olması sebebiyle bütün bir Müslüman toplumun hayatı anlama ve algılama tarzlarını etkilediği sonucuna varmaktadır. Sonuç ise kesinlikle olumsuzdur, fıkıh giderek işlevsiz hale gelmiş, müslüman toplumlarda bir takım hilelerle hukukun bazı hayati konuları devre dışı bırakılmış ve en sonunda Batı kültürünün bir ürünü olan iktibas kanunlar İslâm dünyasına ilaç olarak sunulmuştur. Bütün bunlar, maslahat ve nassların ruhundan uzaklaşmanın ağır bedelleridir. Durum bu olunca Şelebî, başta Hz. Ömer olmak üzere ilk dönem müçtehit ve idarecilerini övgüyle anmakta, örnek alınacak kişiler olarak göstermektedir. Ne var ki, giderek bu düşüncelerden uzak kalınmış, Tûfî gibi bazı sesler ise cılız kalmış ve mahkûm edilmiştir.

Şelebî'nin *Ta'lîlu'l-Ahkâm*'ındaki bu tavrına karşılık Ramazan el-Bûtî *Davâbitu'l-Maslaha*'sında oldukça muhafazakâr bir tutum içerisindeydi.²⁶ Zaten tezine isim olarak seçtiği "maslahatın ölçüleri" ifadesi, çok geniş olan ve her tarafa çekilebilecek olan maslahat düşüncesini birtakım sağlam kayıtlara bağlama fikrini ve isteğini ortaya koymaktadır. Bûtî, maslahatın kayıtsız şartsız olamayacağı düşüncesinden hareketle, onu tarif etmekte, başta Kuran ve sünnet nassları olmak üzere bazı ölçüler tespit etmekte, onu Batı felsefe ve kültüründeki "yarar" öğretilerinden özenle ayırmakta, bazı Müslüman düşünür ve fıkıh araştırmacılarının düştükleri hatalara işaret etmektedir. Bunları isim vererek eleştiren ve kitaplarından alıntılar yapan Bûtî, doğru bir maslahat anlayışının nasıl olması gerektiği konusunda ise sahabe ve ilk dönem müçtehitlerini örnek almaktadır. Şelebî'nin aksine Bûtî'nin, maslahat esasını ve nassların ruhunu temel almayı terk ettikleri için usulcülerini yerdiğini ve kınadığını görmemekteyiz. Bilakis

²⁶ Bûtî, maslahat konusunu seçme amacını açıkça şu şekilde ifade eder: "İslâm düşmanlarının son oyunu da, İslâm kisvesini giymek ve müslümanlardan biri gibi görünüp kaleyi içeriden yıkmaktır. Bunlar birtakım kalem erbabı kişiler olup, sanki müslümanların faydasını düşünüyor gibi yapıp, içtihat ve maslahat konularında söz söyleme, bu iki meseleyi birer gedik yapma gayreti içindedirler. Bu en tehlikeli yol olup, müslümanlara bununla mücadelede büyük görevler düşmektedir. Bu konuda ihlas ve samimiyetle dinin temellerine sahip çıkmak gerekmektedir (.....) Ben de bu konuda İslâm ümmetinin boynunda bulunan mesuliyetin bir parçasını olsun yüklenmek istedim." Bûtî, *Davâbitu'l-Maslaha*, s. 10-19.

o, selefin neredeyse bütün fetva ve uygulamalarını, usul anlayışlarını doğru bulmakta, ilk bakışta maslahat veya nasslara aykırı görülebilen yerlerini ustalıklı izah etmektedir.

Bu farklı tavır ve yaklaşımlarına rağmen, hem Şelebî hem de Bûtî, birkaç asırdır devam eden Batı hâkimiyetinin maddi ve kültürel baskısı altında olan ve tepkici-öze dönüşçü bir tavır ortaya koyan Müslüman toplumun birer üyesi olarak görünmektedirler. İkisi de tarafsız ve ilmî usullerle eserlerini kaleme alırken, aynı zamanda samimi bir şekilde bütün bir İslâm ilim geleneğinin müntesibi olarak da düşünce ve his dünyalarını eserlerine yansıtmışlardır.

Neticede, bu iki çalışma da, devasa fıkıh ve İslâm düşüncesi külliyyatına birer değerli katkı olarak, ilim dünyasında hak ettikleri yerleri almışlardır.

Kaynakça

- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan; *Davâbitul-Maslaha*, Beyrut, 1982.
- Christmann, Andreas; "Müslüman Alim ve Dinî Lider: Şeyh Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî", trc. Muammer İskenderoğlu, *Usul İslâm Araştırmaları*, Temmuz-Aralık, 2004, sayı: 2, s. 129-153.
- Dönmez, İbrahim Kafi; "Maslahat", *DİA*, C. XXXVIII, s. 79-94.
- Koca, Ferhat; "İslâm Hukukunda Maslahat-ı Mürsele ve Necmeddin et-Tûfî'nin Bu Konudaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, C. I, sayı: 1, s. 93-122.
- Mâlik b. Enes; *el-Muvatta'*, Kâhire, 2005.
- Mes'ud, Muhammed Halid; *İslâm Hukuk Teorisi*, trc. Muharrem Kılıç, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997
- Pekcan, Ali; *İslâm Hukukunda Gaye Problemi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- ; "Çağımızda Kaleme Alınmış Makâsıd/Maslahat Merkezli Çalışma ve Eserlere Dair Bibliyografya", *Bilimname*, VII, 2005/1, s. 143-152.
- Şelebî, Muhammed Mustafa; *Ta'lîlu'l-Ahkâm*, Beyrut, 1981
- Tûfî, Necmuddin; *Risâle fî Ri'âyeti'l-Maslaha* (nşr. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih), Kahire, 1993.
- Yaran, Rahmi; "Cüveynî Öncesi Makâsıd/Maslahat Söylemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (2005/1), s. 93-123
- ; "Cüveynî'den İbn Abdisselâm'a Makâsıd/Maslahat Söylemi", *EKEV Akademi Dergisi*, sayı: 28 (Yaz, 2006), s. 191-214.
- Zeyd, Mustafa; *el-Maslaha fi't-Teşrî'i'l-İslâmî ve Necmuddin et-Tûfî*, Kahire, 1954.

İnternet Kaynakları:

http://naseemalsham.com/ar/Pages.php?page=mufy&pg_id=1992 (04.04.2013)